

B E L G E L E R
T Ü R K T A R İ H B E L G E L E R İ D E R G İ S İ

Cilt: XV

1993

Sayı : 19

T Ü R K İ Y E S E L Ç U K L U L A R I T A R İ H İ N E D A İ R
Y E N İ B İ R K A Y N A K : E L - V E L E D Ü ' Ş - Ş E F İ K

Prof. Dr. MEHMET ALTAY KÖYMEN

1987 yazında İstanbul kütüphanelerinde, asli üyesi bulunduğum Türk Tarih Kurumu'nun görevlendirmesiyle, yaptığım bir araştırma sırasında büyük boyda 298 varak tutan, Kadı Ahmed el-Nikeđi tarafından okunaklı bir Selçuklu neshi ile Farsça olarak telif edilmiş tek nüsha bu kaynak eseri üzerinde 20 gün kadar çalıştım; fakat, eserin mâhiyetini ve değerini tesbit etmekte büyük güçlük çektim. Etki altında kalmamak için, eserden söz eden veya faydalanan araştırmacıların fikir ve düşüncelerine bakmadım.

Müellif genel islâm tarihi konusunda yazdığını söylemesine rağmen, elimizdeki eserin

- 1 — Tarih kitabı mı;
- 2 — Tabakaat kitabı mı;
- 3 — Hadis kitabı mı;
- 4 — Tefsir kitabı mı;

olduğuna karar veremedim.

Milli tarihe karşı ihmâlimiz burada da kendini göstermektedir. 1943 yılına kadar, "benimle ilgilenin" diye araştırmacıların gözlerinin içine bakan bu esere hiç kimse dönüp bakmaya tenezzül etmedi. Halbuki, son defa ve kesin olarak Selçuklular tarafından Türk yurdu haline getirilen Anadolu'nun tarihi için böylesine hacimli kaynak eseri değil, Hocam Prof. Dr. Mehmed Fuad KÖPRÜLÜ'nün derslerinde bize sık sık tekrar ettiği gibi, o zamandan kalma birkaç yaprak bakkal defteri bile önemlidir : Türkiye Selçukluları tarihinin ve medeniyetinin aydınlatılabilmesi için çok çeşitli ve bol kaynak malzemesine ihtiyaç vardır.

Bildiğimize göre, bu kaynak eserinden ilk defa ciddi olarak söz eden, teveccühünü kazanmış bir öğrencisi olmakla daima gurur duyduğum Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'dür.

Muhterem hocam 1943 yılında yayınlanan bir yazısında, Niğdeli Kadı Ahmed'in yazdığı kitabı, inceden inceye ele almamışsa da, o kendine has "nüfûz-ı nazar"la eserin önemini hemen kavramış ve büyük bir vukufu ortaya koymuştur. Kullandığımız kaynaklardaki veya araştırmalardaki bilgileri aynen nakletmek âdetimiz olmadığı halde, rahmetli hocam Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün verdiği bilgiyi, önce aynen alıyoruz; sonra da tahlile tâbi tutuyoruz :

"Anadolu'nun asil bir ailesine mensup kıymetli bir müellif olan Niğdeli Kadı Ahmed'in 733'de İlhanlılardan Ebû Sa'id Bahadır Han namına yazdığı bu farsça büyük eser, Fatih Kütüphanesi'nde 4519 numarada kayıtlı olup, bugüne kadar hemen hemen hiç istifade edilmemiş gibidir. Gerçi rahmetli Halil Edhem, Düvel-i İslâmiye'sinin Anadolu Selçuklularına ait kısmında, bu hânedanın son devirleri hakkındaki malûmatı, Cami'al-Tevârih ismiyle zikrettiği bu eserden almış ve benim bâzı yazılarımda da bundan istifade olunmuşsa da, hakikatte bu eserin ihtiva ettiği zengin malûmat, ilim dünyasına hemen tamamıyla meçhul kalmıştır diyebiliriz.

Dört kısım ve bir hâtîme'den mürekkep olan bu büyük iltikat mahsulünün, muhtelif İslâm ve Türk devletlerinden bahseden ikinci kısmında, Anadolu Selçuklularına ait ayrı bir kısım mevcut ise de, eserin muhtelif yerlerinde, müellif doğrudan doğruya kendi şahsî malûmatını ve müşahedelerini kaydetmekte ve muasırları hakkında epeyce malûmat vermektedir ki, işte bu kitabın en büyük kıymeti bundan dolaydır. Anadolu'nun XIV. asır başlarındaki dini ve içtimaî tarihini, bu devirde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan tanınmış şahsiyetleri, şimdiye kadar meçhul kalmış birçok vak'aları, biz ancak bu kaynaktan öğrenebiliyoruz. Bu kitabın muhtelif yerlerinde Anadolu'ya ait mevcut olan bütün kaynakların bir araya toplanıp neşredilmesi, Aksarâyî Tezkiresi'nin neşri kadar ehemmiyetli olacak, ve bu devre ait bilgilerimizi mühim bir nisbette çoğaltacaktır"¹.

İşte muhterem hocamın Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik adlı eserine dâir verdiği bilgi ve yaptığı değerlendirme bütünü ile budur.

Büyük âlim Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün bu kısa ve özlü yazısında Niğdeli Kadı Ahmed'in eserini nasıl değerlendirdiğini, olduğu gibi madde madde belirtelim. Uğraştığı ilim dallarında çığır açan, bir Türk tarihi ekolü kuran, son derece tecrübeli bir ilim adamının yaptığı bu değerlendirmeyi Selçuklu devri Türk tarihi üzerinde çalışan gençlerin, metod bakımından, faydalanmaları için tahlil edeceğiz :

Prof. Dr. Fuad Köprülü, bu yazısında,

- 1 — Kadı Ahmed'in sosyal durumunu (asil bir aileden geldiğini),
- 2 — Müellif olarak değerini (kıymetli olduğunu),
- 3 — Eserini hangi tarihte, kimin adına yazdığını (733/1334 yılında İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'id adına yazdığını),
- 4 — Hangi dilde yazdığını ve ne hacimde bulunduğunu (farsça yazdığını ve büyük bir eser olduğunu),
- 5 - Nerede, hangi numarada kayıtlı bulunduğunu (Fatih Kütüphanesi'nde 4519 numarada kayıtlı bulunduğunu),

¹ Prof. Dr. Mehmed Fuad köprülü, Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, VII/27 (1943), s. 391.

6 — Bu yazıyı yazdığı zamana kadar bu eserden kimlerin istifade ettiğini (Halil Edhem ile kendisi [Prof. Dr. Fuad Köprülü] istisna edilecek olursa, eserden hemen hemen hiç kimsenin istifade etmediğini ve içindeki zengin bilginin ilim dünyasına hemen hemen meçhul kaldığını),

7 — Eserin kaç kısımdan meydana geldiğini, verdiği bilgilerin ne mahiyette olduğunu, bazı kısımların ne gibi bilgileri ihtiva ettiğini (Eserin, 4 kısım, bir hâtîme'den meydana geldiğini, büyük bir toplama (Compilation) mahsulü olduğunu, ikinci kısmın, muhtelif islâm ve Türk devletlerini söz konusu ettiğini, Anadolu Selçukluları'na ait bir kısım bulunduğunu, fakat eserin muhtelif yerlerinde, Kadı Ahmed'in doğrudan doğruya şahsi bilgisini ve müşahedelerini yazdığını, (böylece) çağdaşları hakkında epeyce bilgi verdiğini, kitabının en büyük değerinin bundan ileri geldiğini) belirtmektedir.

Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü, bundan sonra, yukarıdaki genel olarak verdiği bilgilerle yetinmiyerek, daha muşahhas bilgi vermek ihtiyacını duymakta; ve,

8 - Niğdeli Kadı Ahmed'in ne türlü bilgiler verdiğini (Anadolu'da, eserini yazdığı sırada, XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'nun dini ve içtimai tarihini, bu devirde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşayan tanınmış kimseleri, şimdiye kadar meçhul kalmış vakaları, araştırmacıların ancak bu kaynak eserinden öğrenebileceklerini),

9 — Nihayet, Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik adlı eseri üzerinde ilk merhalede nasıl bir çalışma yapılması gerektiğini, bu çalışmasının ne faydalar getireceğini (Bu kitabın ihtiva ettiği -Anadolu ile ilgili- bütün bilgilerin bir araya toplanarak yayınlamasının (Prof. Dr. Osman Turan'ın yayınladığı) Aksarâyî Tezkiresi kadar önemli olacağını, bu suretle bu devre ait bilgilerimizin önemli ölçüde artacağını) belirtmektedir.

Böylece, Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün Anadolu Selçukluları devrinde yazılmış bir kaynak eserine dâir verdiği bilgiyi, hem aynen aldık, hem de tahlilini yaptık.

Verilen bu bilgi, Anadolu Selçukluları tarihine dâir yazılmış genel bir araştırma yazısı için yeterli görülse bile, eserin mâhiyetini bütünü ile yansıtmaktan uzaktır. Meselâ, gönül isterdi ki, Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü gibi müstesna bir ilim adamı, bu kaynak eserinin XIV. asır başlarında Anadolu'nun "dini ve içtimai tarihi" araştırmacılarının, aynı ülkenin muhtelif bölgelerinde yaşamış şahsiyetler hakkındaki bilgileri ancak bu kaynaktan öğrenebileceklerini ifade etmekle yetinmesin, bunları birer misâl ile gözler önüne sersin.

Bu ifademizle rahmetli hocamızı tenkit ettiğimiz sanılmasın; sadece bir temennimizi dile getiriyoruz.

Hocam Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü, yukarıdan beri tahlilini ve değerlendirmesini yaptığımız yazısında, "bazı yazılarında bundan (el-Veledü'ş-Şefik'ten) istifade ettiği"nden söz etmişse de, hangi yazılarında faydalandığını söylememiştir. Biz, yukarıda nakledilen yazısını tamamlayıcı mâhiyette olan bir yazısını misâl olarak vereceğiz. Gerçekten, o, ele aldığımız bu yazısından 4 yıl önce, 1939 yılında, belki de ilk defa, Fransızca yazdığı bir eserin bibliyografya bölümünde bu kaynak eserine dâir bilgi vermiştir. Onun yaptığı bu değerlendirmeyi de, yukarıda naklettiğimiz değerlendirmeyi tamamladığı için, aynen alıyoruz :

"Bundan (Aksarâyî'nin yazdığı Müsâmeretü'l-Ahbar'dan) sonra Niğdeli Kadı Ahmed'in (Hicrî 733, Milâdî 1332) yazdığı -yegâne yazması Fatih Kütüphanesi'nde bulunan (NO. 4519)- el-Veledü'ş-Şefik adlı büyük eseri gelir ki, şimdiye kadar bundan da hiç istifade edil-

memiştir. Müellif islâm ilimlerine ait bir *ansiklopedi* mahiyetinde bulunan bu eserde Selçuk tarihine ait malûmat olduğu gibi, XIV. asır Anadolu'sunun dini ve ictimai tarihine ait çok kıymetli malzeme vardır; ayrıca büyük bir Selçuk tarihi yazdığından bahseden müellif -maalesef bu eser bu güne kadar meydana çıkmamıştır- burada islâm sülâlesi arasında Selçuklular'dan da kısaca bahsetmektedir ki, son hükümdarlar hakkında verilen malûmat müstesna olarak, o kadar ehemmiyetli sayılamaz; fakat içtimaî tarih bakımından bu eserin büyük kıymeti vardır"².

Görülüyor ki, aynen naklettiğimiz bu değerlerdir, üzerinde ayrıca uzun uzun durulacak kadar önemli değildir. Tek değerli yanı, eseri "ansiklopedi mahiyeti"nde görmesidir. Bu ibare bizim yazımızın başında dile getirdiğimiz tereddütleri de izale etmektedir.

Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün sözkonusu kaynak eserine dâir verdiği bu bilgi, aşağıda ele alacağımız araştırmacıların verdikleri bilgilerle mukayese edilince, ne kadar mükemmel olduğu meydana çıkar.

Biz önce, Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün naklettiğimiz ve tahlile tâbi tuttuğumuz kaynak değerlendirmesinde adı geçen Halil Edhem (Eldem)'in aynı kaynaktan Anadolu Selçukluları tarihi için ne dereceye kadar faydalandığını tesbit edeceğiz.

Halil Edhem, adı geçen eserinde Anadolu Selçukluları'na dâir bilgi verdikten sonra bir notta aynen şöyle diyor :

"Selçukîlerin son zamanları hakkında en ziyade ihticaca salih addettiğimiz eserler şunlardır : Aksarâyî'nin "Musâmeretü'l-Ahyâr" isminde ve 723 (1323) senesinde telif olunmuş... Selçuknamesi -ki, Müneccimbaşı Câmîu'd-Düvel adlı eseri için me haz olarak kullanmıştır- bilhassa Sultan Gıyâseddin Mesud-u Sâni'nin zamanında Kayseriye'de yaşayan ve vekayi-i ahîreye şahit olan Niğde'li Kadı Ahmed'in "Câmîu't-Tevârih" adındaki gayri matbû eseri pek mühim olup, biz burada onun mazbutâtını takip ettik"³.

Görülüyor ki, Halil Edhem, Niğdeli Ahmed'in yazdığı kiabi tarih kaynağı olarak Anadolu Selçukluları Devleti'nin yıkılışı devresi için, Aksarâyî'nin eseri ile birlikte ilk defa ciddi şekilde kullanmıştır.

Prof. Dr. Fuad Köprülü, ifade etmeğe çalıştığımız gibi, önemini belirtmesine ve nasıl faydalanmak gerektiğini ortaya koymasına, Halil Edhem'in daha önce Anadolu Selçukluları devleti tarihi için kullanmasına ve o zamandan bu zamana kadar aradan 62 yıl geçmesine rağmen, eserin yayınlanması şöyle dursun, üzerinde bütünü ile durulmaması hazindir. Meselâ, Selçuklu devri Türk tarihinin özellikle Anadolu Selçukluları tarihinin Türkiye'de ilk uzmanı olarak tanınan Prof. Mükrimin Halil Yinanç, Anadolu Selçukluları'nı konu edinen eserinin ilk baskısında bu kaynaktan hiç söz etmez⁴. Genişletilmiş ikinci baskısında ise, aynen şöyle der : "Niğdeli Kadı Ahmed, bir Âl-i Selçuk tarihi yazmıştır; fakat bu kitap da maalesef elimize geçmemiştir. Yalnız, aynı müellif tarafından yazılan "el-Veledü's-Şefik" veya Câmîu't-Tevârih adlı umumi tarihte Anadolu Selçukluları tarihi hulâsa edilmiştir"⁵.

² Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Les Origines de l'Empire Ottoman, İst, 1939; Türkçe terc. Prof. M. Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 2. Baskı, Ankara, 1972, s. 54-5.

³ Halil Edhem, Düvel-i İslâmiye, İstanbul, 1927, s. 211-12 ve not: 1.

⁴ Prof. Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri I. Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1934.

⁵ Prof. Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri. I. Anadolu'nun Fethi, İstanbul, 1944, s. 10.

Kitabı ilk defa değerlendirmeye tâbi tutan Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün verdiği bilgiden çok daha ibtidai olan bu ifade, Prof. M. H. Yinanç gibi bir ilim adamına hiç yakışmamaktadır.

Anadolu Selçukluları tarihi ile adı geçen Prof. M. H. Yinanç'tan çok daha fazla uğraşan Prof. Dr. Osman Turan da, asıl kullanması gerektiği halde "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı büyük eserinin ilk baskısında⁶ Niğdeli Kadı Ahmed'in bu kitabını hiç kullanmamıştır. İkinci baskısında ise⁷, sadece bibliyografya listesinde yer vermiştir. Buna karşılık, aynı profesör "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti" adını taşıyan eserinin, yukarıda sözünü ettiğimiz "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı eserinden 6 yıl önce yapılan ilk baskısından itibaren⁸ ikinci baskısının⁹ ve ilâveli üçüncü baskısının¹⁰ sadece bibliyografya listesinde zikretmiştir. Ancak, Prof. Dr. Osman Turan, bu izahı güç ihmallerini telâfi etmek istercesine, Niğdeli Kadı Ahmed'in kitabını aşağıda söz konusu edeceğimiz Anadolu Selçukluları devri dini tarihine dâir yazdığı bir yazıda oldukça iyi kullanmıştır.

Biz yazımızın akışını aksatmamak için bu kaynaktan tarih konusunda kimlerin faydalandığını anlatmaya devam edeceğiz.

Selçuklu devri Türk tarihinin sayılı uzmanlarından olan Fransız âlimi aziz dostum Prof. Dr. Claude Cahen, "Moğollar zamanında fikir ve sanat hayatı"ndan söz ederken, Niğdeli Kadı Ahmed'in eserine dâir şu mütalaada bulunuyor : "Aksarâyî'nin bir çağdaşı olan - zikredilebilecek- diğer bir yazar da, Küçük Asya'nın siyasi ve kültürel tarihine dâir bazı orijinal ve dikkate değer bilgileri ihtiva eden el-Veledü'ş-Şefik adlı genel islâm tarihinin müellifi Niğdeli Kadı Ahmed'dir"¹¹. Prof. Dr. Cl. Cahen'den kaynaklar kısmında verilmesi gereken bu tek cümlelik bilgi yerine, daha ayrıntılı açıklama beklerken, o, eserinin Fransızca baskısında bu kadarlık bilgiye de yer vermemiştir¹².

Niğde'li Kadı Ahmed'in adı geçen kitabından, görebildiğimize göre, en ciddi şekilde faydalananların başında genç âlim Prof. Dr. Tuncer Baykara gelmektedir. Gerçekten, bu gayretli ilim adamı, son zamanlarda çıkan bir yazısında Selçuklu devri Türk tarihinin muhtelif meseleleri için bu kaynaktan ilk defa çok güzel ve dikkatli faydalanmaktadır¹³. Meselâ, o, Anadolu Selçuklu hükümdarlarından II. Kılıç Arslan'ın Aksaray şehrini kurduğunu, Anonim Selçuknâme ve Aksarâyî'nin yanında Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden de tesbit etmiştir¹⁴.

Selçuklu devri Türk tarihinde büyük işler başardıktan sonra yaşlanan ve yorulan II. Kılıç Arslan, sultan olarak başında bulunduğu bağımsız Selçuklu Devleti'ni "Melik" unvanı

⁶ İstanbul, 1971.

⁷ İstanbul, 1984.

⁸ Ankara, 1965.

⁹ İstanbul, 1969.

¹⁰ İstanbul, 1984.

¹¹ Cl. Cahen, Preottoman Turkey, Newyork, 1968; Türkçe trc. Yıldız Moran, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979, s. 343. Bizim yaptığımız tercüme ile karşılaştırmak imkânı vermek üzere, Yıldız Moran'ın tercümesini de aynen alıyoruz : "Aksarâyî'nin çağdaşı bir başka yazardan, Niğdeli Kadı Ahmed'den ve Anadolu'nun siyasi ve kültürel tarihi ile ilgili özgün ve yeni bilgileri de içine alan genel islâm tarihi üzerine yazdığı el-Veledü'ş-Şefik adlı eserinden de burada bahsetmek yerinde olur". Görülüyor ki, mütercim cümlelerin yapısını değiştirdiği gibi, alımlanmış kelimeler de kullanmaktadır.

¹² Prof. Cl. Cahen, La Turguie Prè Ottoman, İstanbul-Paris, 1988.

¹³ Prof. Dr. Tuncer Baykara, Türkiye Selçuklularında idâri Birim ve Bununla İlgili Meseleler, Vakıflar Dergisi, XIX, 1985.

¹⁴ Prof. Tuncer Baykara, ad. geç. eser, s. 56, not: 56.

ile kendisinin vassalı olan 11. devlet haline getirdiği zaman (1186), Niğde'yi de oğullarından Muzafferedin Arslan-Şah'a tevcih etmişti. Genç âlim Tuncer Baykara, Niğdeli Kadı Ahmed'in bunu "Alâeddin Tuğrul Arslan" olarak adlandırdığını ifade ediyor ve (Kadı Ahmed'in) "mahalli hatıraları yansıtmış olabileceğinden (bu adlandırmanın) daha doğru olması gerektiğini ileri sürüyor¹⁵.

Aynı Profesör, Niğdeli Kadı Ahmed'in Niğde'yi "vilâyet-i ucât" (uclar vilâyeti) olarak belirttiğini bildiriyor¹⁶.

Selçuklu devrinde oldukça büyük bir şehir olan Ereğli (Ereклие = Konya Ereğlisi), II. Kılıç Arslan'ın oğullarından birine merkezlik ettiğine işaret eden Prof. Tuncer Baykara, XIII. yüzyıl başında "Bey" unvanına sahip bir Türk'ün bulunmasından, burasının "eyâlet" özelliğini sürdüremediği ve uc olduğu sonucuna varır. O, bu sonuca, kitâbelerle beraber, Niğdeli Kadı Ahmed'in, "Sencer Şah'ın vilâyet-i Uc"u kaydına dayanarak varmıştır¹⁷.

Araştırmacıların, Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden din tarihi bakımından ne dereceye kadar faydalandıkları meselesine geçiyoruz.

Görebildiğimize göre, bu kaynak eserinden Selçuklu devri Anadolu dini hayatı konusunda sadece ve sadece Prof. Dr. Osman Turan, Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan "Kitab-ı Tahallus" adlı anonim yazma bir kaynakta¹⁸ geçen Selçuklu devri Anadolu'sundaki dini hayat ile ilgili bilgileri, özellikle ehl-i sünnet mezheplerine aykırı (hétérodoxe) cereyanları değerlendirirken, Niğdeli Kadı Ahmed'in yukarıda adını verdiğimiz eserindeki aynı konu ile ilgili bilgileri dile getirir. Ancak, Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklu devri dini tarihi için Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden faydalanmadan önce, eserin mâhiyetine dâir bilgi vermek şöyle dursun, hocası Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün söz konusu ettiğimiz değerlendirmesinden bile bahsetmez ve yazısına, doğrudan doğruya Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden alıntılarla başlar. Bu, bir metod eksikliği sayılabilir. Hemen belirtelim ki, anonim Paris yazmasının bu konuda verdiği bilgilerle, Niğdeli Kadı Ahmed'in verdiği bilgiler arasında, hem paralellik vardır, hem de Kadı Ahmed, anonim Paris yazmasını tamamlayıcı orijinal bilgiler vermektedir.

Şimdi biraz daha ileri giderek, bu hususa dâir misâller verelim :

Niğdeli Kadı Ahmed, Anadolu dini hayatına dâir yukarıda söz konusu ettiğimiz şekilde Paris anonim yazmasında olmayan orijinal bilgiler de vermektedir.

Gerek Paris anonim yazmadan, gerekse Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden anlaşılıyor ki, Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü sırasında devlet nizamının bozulması sosyal hayata da tesir etmiş, bunun neticesi olarak, ehl-i sünnet mezheplerine aykırı (hétérodoxe) cereyanlar daha da gelişmiştir. Bu duruma dâir Prof. Dr. Osman Turan Niğdeli Kadı Ahmed'in eserinden dikkate değer alıntılar yapmıştır.

Bu cereyanlardan Cevlâkî ve Kalenderî tarikatlerinin toplum hayatında epey rol oynadıkları Prof. Osman Turan'ın bu alıntılarında anlaşılacaktır.

¹⁵ Prof. Tuncer Baykara, ad. geç. eser, s. 50, not: 5.

¹⁶ Prof. Tuncer Baykara, ad. geç. eser, s. 50 (bk. Niğde'li Kadı Ahmed, el-Veledü's-Şefik, 147a).

¹⁷ Prof. Tuncer Baykara, ad. geç. eser, s. 55-56 ve not: 69 (Niğde'li Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147a).

¹⁸ Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklu Türkiye'si Din Tarihine Dâir Bir Kaynak, köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, s. 531-564.

"Bu tarikat mensuplarının, (haşîş nevinden) "sebzek" ve "beng" kullandıklarını sadece Niğdeli Kadı Ahmed kaydetmekte ve buna dâir bir de misâl vermektedir. Bu misâle göre, (Niğdeli Kadı Ahmed'in) eserini içinde yazdığı zaviyeyi yapturan Niğdeli Nizâmeddin Ahmed b. Ali'nin kızıdan torunu olan Söküncür'lü Ahmed Bey'in "sebzek" ve "beng" içtiği, oruç tutmadığı, tahretsiz namaz kıldığı, yalan ve zora dayanan şahitliklere başvurduğu, Söküncür hâkimi Rükneddin Mesud tarafından şahitler huzurunda ispat edilmişti"¹⁹.

Niğdeli Kadı Ahmed, (böylece) "küfür" ve "ibâhat" yoluna sapmış bazı göçebe zümrelerin (boyların) ve alt tabaka mensuplarının adlarını, bu arada bir şahsın adını da, vermektedir:

- 1 — Gökbörü - oğulları,
- 2 — İlmim (?) - oğulları,
- 3 — Turgud - oğulları,
- 4 — Luluve vilâyeti madenci, oduncu ve kömürçüleri,
- 5 — Niğde'ye tâbi Söküncür havalisinde yaşayan Şeyh İbrahim Hacı mensupları.

Kadı Ahmed'e göre, "cihan, en son adı verilenin mensupları ile doludur". Aynı Kadı Ahmed, İbrahim Hacı'nın sürdüğü hayatı ve halka yaptıklarını şöyle nakleder :

"İbrahim Hacı, hile, zındıklık ve sihir fenni ile meşguldür; müslümanların eşlerine ve çocuklarına tahakküm etmektedir. O, vaktin emîri ve hâkiminin hükmü ile Niğde Kadı ve Nâibleri tarafından öldürülürse, (onun yarattığı) fitne etraf memleketlerden kalkacaktır". Bununla beraber, Kadı Ahmed, Niğde'de oturan ve kendisine Kerâmâtî adını veren birisini zikreder. Bu kimse kendisini "iltihad" ve "ibâhat" sanatında ön ve son baş(server-i evvelîn ve âhirîn)ı sayar²⁰.

Burada yine Prof. Osman Turan'ın yazısından şu görüşü aynen nakletmek gereğini duyuyoruz :

"Bu münasebetle İslâmiyet bakımından çok ayrı inanış ve yaşayışa sahip bir takım dini-etnik grupların, bizzat kendileri bu vasfî hâiz olmasalar bile, bu Türkmen şeyhlerine nasıl mensup olabildikleri anlaşılabilir. Filhakika, Niğdeli Ahmed'in "ibâhiye" gösterdiği "Tap-tuklu" Türk şeyhlerinin, Yunus Emre'nin şeyhi Taptuk Emre'ye veya onun bu zümreye mensup olduğu âşikârdır. *Hattâ, müellif, bunların Etnoloji'de mâruf olan cinsî misafirperverlik (hospitalité sexuelle) icabı, kız, karı ve hemşirelerini misafirlere takdim ettiklerini, Seyyidü'l-Ümerâ Nureddin el-Mekkî'nin bunlara gittiğini ve garip şeyer gördüğünü rivayet eder*"²¹.

Prof. Osman Turan, son olarak, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, Cevlâkî'leri hoş gördüğünü şöyle ifade etmektedir :

"... Diğer taraftan, Niğdeli Kadı Ahmed'in, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, kötü bir şekilde tavsif ettiği Söküncür'lü Mehmed Bey de Sultan Veled'in müridleri arasında bulunuyordu"²².

¹⁹ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 538-9.

²⁰ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 544-5.

²¹ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 544 (Niğde'li Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik adlı eserine istinaden). Kadı Ahmed'in verdiği bilgiyi tenkide tâbi tutmadan kabul eden Prof. Osman Turan'ın bu alıntısını kabul etmek imkânsızdır.

²² Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 543.

Prof. Osman Turan, Anadolu dini hayatına dâir yazdığı adı geçen yazısının bir yerinde şöyle bir ifade kullanmaktadır :

“Böylece, çok çeşitli “hétérodoxe” dini-etnik grupların yaşadığı Ortaçağ Türkiye’sinde, medrese mensuplarına göre, Sünnilik dışında bırakılan bütün zümreler, bizim (Paris) yazma müellifi gibi, (Niğdeli) Kadı Ahmed tarafından da hep bir gruba idhal edilmiştir”.

Prof. Osman Turan bu ifadesi ile, Paris Anonim yazma ile Niğdeli Kadı Ahmed’in eseri arasındaki paralellliği açıkça ortaya koymaktadır²³.

Prof. Osman Turan’ın yazısından açıkça anlaşılıyor ki, Niğdeli Kadı Ahmed’in eserinden başka hiçbir kaynakta bulunmayan bilgiler vardır :

“...Tam bir tabiatperestlik olmasa bile Orta Asya Türk göçbeleri arasında mevcut olan tabiat kültü an’anelerinin Anadolu’ya gelip, uzun zaman yaşadığına şüphe yoktur. Niğdeli Kadı Ahmed, Taptuklu tâifesinin, bir rivayete göre, çam ağacına taptuklarını nakleder”²⁴.

Prof. Osman Turan, yazısının bir yerinde, aynen şöyle diyor :

...“Fakat, Niğdeli Kadı Ahmed o zaman için tabii olan bu gibi ziyaretgâhlar yanında (ehl-i sünnet mezheplerine aykırı cereyanlara mensup) bâzı zümrelerin şeyhlerinin mezarlarını (halkın) kıblegâh ve Allahlaştıırıp, taptuklarını söyler”²⁵.

Prof. Osman Turan, bu bilgiyi tamamlar mâhiyette olmak üzere, aynen şöyle devam eder :

“Bununla beraber, sonraları halkın bir şeyh, bir veli olarak ziyaret ettiği bu türbelerde yatanların mühim bir kısmının da Anadolu fütûhatına iştirak eden kahramanlar olduğu muhakkaktır”; O, hâşiyede, Niğdeli Kadı Ahmed’in eserine dayanarak şu bilgiyi veriyor :

“Bunlar arasında eskilik ve şöret dolayısıyla Turasan’a ait olanı dikkate şayandır... (türbesi), Selçuklu devrinin de büyük ziyaretgâhlarından idi. Kayseri’liler, Tur Hasan’ın türbesine, Niğde’liler de Hasan Bey’in meşhedine giderek hacet diler ve sığınrlar”²⁶.

Turasan hakkındaki mütalaasına devam eden Prof. Osman Turan, “Hacı Bektaş, “Ve-lâyet-nâme”sinde (Turasan’a izafeten verilen) Hasan dağı bir efsaneye bağlı olarak, Aksaray mülkünde gösterilir, Hattâ, bu havalide halk arasında ona birkaç mezarın izafe edileceğini düşünerek, (Niğdeli) Kadı Ahmed’in Niğde’lilerin ziyaret ettiklerini kaydettiği Hasan Bey’in türbesinin de buna ait olacağı kanaatindeyiz” demektedir²⁷.

Şimdi sıra, bu yazının yazarı Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen’in, Niğde’li Kadı Ahmed’in eseri ile ilgili notlarının değerlendirilmesine geldi.

Niğdeli Kadı Ahmed’in yazdığı “el-Veledü’ş-Şefik” adlı eser üzerinde çalışırken asıl amacımız, onun ne derecede değerli bir kaynak olduğunu ortaya koyarak, tıpkı basımının yapıp yapılmamasını belirtmekti. Daha yukarıdan beri söz konusu edilen değerlendirmeler, bütün eksikliklerine rağmen, bu eserin kaynak olarak değerini ortaya koymakta, milli tarihe karşı gösterdiğimiz sonsuz ihmali bir dereceye kadar telâfi etmek üzere, tıpkı basımı-

²³ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, aynı yer.

²⁴ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 547-8.

²⁵ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 546.

²⁶ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, s. 546 ve not : 41.

²⁷ Prof. Osman Turan, ad. geç. eser, aynı yer.

nın olsun tezelden ilim dünyasının istifadesine sunulması gereğini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu sebeple, Kadı Ahmed'in bu eserine dâir -küçük boy bir defterde- 100 sayfa kadar tutan notlarımızın hepsini kullanmak gereğini duymadık ve daha ziyade eseri değerlendiren ve ondan faydalanan araştırmacıların gözlerinden kaçan noktalara değinmekle yetindik. Bu arada, eser hakkında dayanaksız mütalaalarda bulunanların görüşlerini verdiğimiz misâllerle tamamladık.

Kadı Ahmed'in Kendisi ve Âilesi Hakkında Verdiği Bilgi :

Şimdiye kadar Niğde'li Kadı Ahmed'in eseri üzerinde, gördüğümüz şekilde, şu veya bu amaçla duranlar, onu belki de baştan aşağı taramadıkları için, birçok noktaları belirtmeden bırakmaktadırlar. Yazar Kadı Ahmed'in kendisi ve âilesi hakkında eserinde verdiği bilgi buna misâl olarak verilebilir. İlk olarak üzerinde durmamız gereken mesele şudur :

Kadı Ahmed, hangi tarihte doğmuştur?

Kadı Ahmed, eserinin bir yerinde, -aşağıda söz konusu edeceğimiz- ilk defa vazife aldığı 702 (1302-3) yılında 17 yaşında olduğunu ifade ediyor²⁸. Buna göre, o, 685 (1286) yılında -herhalde Niğde'de- doğmuş demektir.

Kadı Ahmed, Hoten'li olduğunu ifade ediyor :

Yazar Kadı Ahmed, Gazneli Mahmud'dan sözederken, Abbâsiler'den ve Fatimî 12 imamlarından "Melikü's-Sâde" lâkabını verdiği Şirâzî-zâde Seyyid Şerefeddin Hasan Niğdî'nin, dayızâdelerinden biri olduğunu, bâzısının dayılıktan da yakını bulunduğunu zikrediyor ve yakınları (hem-ginân)ı yazdığı sırada Kadı Ahmed'in kendi aslının da Türkistan'ın Hoten (şehir)den olduğunu, görmüş bulunduğunu ifade ediyor²⁹. Şu halde, Kadı Ahmed, Türkistanlı bir Türk âilesindedir. Nitekim o, daha eserine "müellif bende (leri), Hotenli'nin torunu Kadı Ahmed şöyle diyor" cümlesiyle başlamaktadır³⁰.

Kadı Ahmed, son Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın 702 (1302-3) yılında Kayseri'de tahta geçmesini kaydederken, bu yılın geçmesi münasebetiyle, birden bire kendisinden söz etmeye başlıyor. Kendi ifadesine göre, o bu tarihte daha 17 yaşında iken "haatemü'l-kuzaat, haadiyü'l-ümmet, haamiyü'd-devlet, üstâdü'l-müderrişin..." gibi sıfatlarla son derece medhettiği Kayseri hâkim ve kadısı Hüseyin b. Celâleddin'in "devatdâr"lık ve "hizmet etme" (hidmet-güzârî) görevine başlamıştır³¹.

Kadı Ahmed, Niğde kadılığı makamını dayızâdelerinden olan Seyid Hasan'dan değil, "Mevlânâ-yi A'zam" lâkabı ile zikrettiği Kadı Bahâeddin'in ve başkalarının destekleriyle elde ettiğini ifade ediyor³².

²⁸ Niğdeli Kadı Ahmed, El-Veledü'ş-Şefik, 151a; Kadı Ahmed eserinin bir yerinde, kendisinin 606 (1209-10) yılında 15 yaşında olduğunu kaydetmektedir (bk. 94b) ki, bunun bir istinsah hatası olduğu açıktır. Bu yılın, 606 (1209-10) değil, 706 (1306-7) olması gerekir. Bu takdirde bile, bu, yazarın yukarıda verdiği tarihe uymamaktadır.

²⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 131b. Kadı Ahmed açıklamasına devam ederek, adı geçen Seyyid Hasan ile olan münasebetlerini dile getiriyor. Anlayabildiğimize göre, Seyyid Hasan'dan bir fayda gelmemiştir. Kendi ifadesine göre, "Mevlânâ-i a'zam" ...Kadı Bahâeddin ve bazıları "adli hükümet" de kendisine yardımcı olmuşlardır.

³⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 2b.

³¹ Kadı Ahmed, el-Veledü'ş-Şefik, 151a.-b.

³² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 130 b.

Babasının 698 (1288-89) yılında ölümü dolayısıyla Kadı Ahmed son derece üzgün olduğunu söylemektedir³³. Müellif, babasının ölümü derdine giriftar olmuştur. Hâlâ (yani eserini yazdığı 730/1329 yılında) ayrılık acısı silinmemiştir.

Niğdeli Kadı Ahmed'in hayatına ait eserinden alarak verdiğimiz bu kısa bilgiye son vermeden önce, yaşayış seviyesini gösteren bir olayı da nakledeyim :

Kadı Ahmed, ayrıca sözkonusu edeceğimiz arkası arkasına gelen çekirge ve kıtlık âfetleri sırasında, "hânedan" diye adlandırmasından geniş olduğu anlaşılan ailesinin, hele eserini yazdığı sırada başgösteren kıtlıkta tok ve tam(pür) olduklarını biraz da övünerek belirtmektedir³⁴.

Niğdeli Kadı Ahmed'in Kendi Eserine Dâir Verdiği Bilgi :

Niğdeli Kadı Ahmed, daha başlangıç sayfalarında, yazdığı eserin Arapça incilerden Farsça'ya nakledilmiş bir kitap olduğunu, beş ciltten (bölümden) oluştuğunu, sayısız "faydalar" (fevâid)ı ihtiva ettiğini yazıyor ve eserine "El-Veledü's Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk" adını verdiğini ilâve ediyor; sonra da eserinde ele aldığı konuları bildiriyor³⁵.

Anadolu'da 699 (1299-300) yılından 733 (1332-33) yılına kadar defalarca çekirge ve kıtlık âfeti olduğunu ifade eden müellif, bu son tarihte olan kıtlık sırasında, yani 733 (1332-33) yılında eserini bitirdiğini belirtiyor³⁶.

Kadı Ahmed'in eserini, Niğde'de yazdığını, Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Rükneddin Süleyman Şah'ın Niğde burçlarını ilk defa tamamladığını belirtirken zikrediyor³⁷.

Kadı Ahmed, eserinin başka bir yerinde Gazneliler Devleti hükümdarı Mesud'dan söz ederken, onun hakkında "Selçuk-nâme" de ayrıntılı bilgi verdiğini ifade etmekte, burada bir özetini nakledeceğini ilâve etmektedir³⁸.

O, eserinin başka bir yerinde de, "Selçuk-nâme" adlı adı geçen kitabını, Niğde'li, "merhûm", "şehid" Şemşeddin Dündar Bey b. Hamza adına yazdığını belirtiyor ve kendi eserine dâir övücü ifadeler kullanıyor³⁹. Bilindiği gibi, onun yazdığını söylediği bu eser, elimize geçmemiştir.

³³ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 150b. Kaynak üzerinde çalışırken, babasının ölüm tarihini 678 (1278-80) yılı olarak not etmişim. Bunun yanlış olduğu meydandadır. Çünkü, babasının II. Alâeddin Keykubad'ın Selçuklu tahtına ilk çıkış tarihi olarak verdiği 695 (1295-1296) yılı ile, ikinci difa çıkış tarihi olan 701 (1301-2) yılı arasında öldüğünü bildirmektedir. Buna göre, babasının ölüm yılı bu iki tarih arasında, belki de, 698 (1298-9) dir. Şu halde babası öldüğü zaman, kadı Ahmed, henüz 13-14 yaşındadır. Buna göre, onun babasının ölümünü bildirirken, kendisinden sadece "Müellif Kadı" diye söz etmesini, artık kadı kelimesinin adı haline geldiğine hükmetmek gerekir.

³⁴ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 154a.

³⁵ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 1b. Kadı Ahmed'in eserine verdiği ad da çok ilgi çekici ve Türkçe'ye tercüme edilmesi oldukça güç. Böyle acâyip adı olan başka bir esere pek rastlanmaz. Biz, bu eser başlığını, "Şefkatli çocuk ve iyi huylu torun" olarak tercüme etikse de, doğruluğundan pek emin değiliz.

³⁶ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 154a. Eserin sonunda bu nüshanın "Dârü'z-Zafer" Aksaray'da bitişini 12 Muharrem 641 Pazar (yevmü'l-ahad) günü (24 Şubat 1244) tarihinde olduğu ifade edilmektedir (bk. 298a). Bunu, eserinin yazılışının bitiş tarihi olarak değil, kopyacı (müstensih)'inin kopye (istinsah) tarihi olarak kabul etmek lazımdır. Bu takdirde de, kopyanın bitişini 12 Muharrem 641 tarihinde değil, asıl eserin yazılışından 11 yıl kadar sonra, 12 Muharrem 741 (2 Mart 134 Çarşamba) tarihinde olması pek mümkündür.

³⁷ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser.

³⁸ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 140b.

³⁹ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 141a.

Kadı Ahmed'in Bâzı Fikir ve Görüşleri :

Niğdeli Kadı Ahmed'in bâzı dikkate değer fikirleri ve görüşleri vardır. Meselâ, bunlardan biri onun tarih anlayışıdır.

O, eserinin daha başında Tarih ilmine dâir fikir ve görüşlerini madde madde sıralamaktadır.

Kadı Ahmed ilk maddede "Tarih, günleri, ayları, bütün dünya ve âhret işlerini şümûlüne alır" demektedir. Böylece, devam eden Kadı Ahmed, fikirlerini 20 madde halinde dile getirmektedir. Biz, son maddenin son cümlesini teşkil eden şu çok dikkate değer fikrini nakletmekle yetiniyoruz : "Tarih ilmi, (bütün) ilimlerin pâdişahı, geri kalan (ilimler ise), reâyâ gibidir"⁴⁰.

Kadı Ahmed'in tarih anlayışına dâir bu misâli vermişken, aynı Kadı Ahmed'in eserinde söz konusu ettiği devletler hakkındaki görüşleri için de bir misâl verelim :

Kadı Ahmed, söz konusu ettiği hânedan ve devletler içinde, özellikle Selçukluları takdir etmektedir. Meselâ, eserini yazdığı sırada, "Selçuk" adını taşıyan devletler çöktüğü ve Moğol tahakkümü altına düşmüş olan Anadolu Selçuklu Devleti de yıkılmak üzere bulunduğu halde, Kadı Ahmed eserinin bir yerinde "Selçuklular dünyayı kaplamıştır" diyebilmektedir⁴¹.

Zaten, Kadı Ahmed, hizmetinde çalıştığı Selçuklu Devleti'ne ve başındaki hânedana minnet hisleri ile doludur. Meselâ, o, babasının yukarıda belirttiğimiz ölümü münasebetiyle, "merhum babasının, ecdâdının ve bende(leri) dediği kendisinin, Selçuk(lu)ların Anadolu ülkelerinde ortaya çıkışından itibaren bu cömert (kerîm) hânedanın nimet(leri) ile beslenmiş oldukları"ni açıkca itiraf etmekte ve aynen şöyle sürdürmektedir : "Onların (yani Kadı Ahmed'in) neslinde "veled-i zinâ" yoktur ki, mün'im (nimet veren)e (karşı) nankörlük (küfrân-nimet) düşünerek, kötülük (hubs) beslesin"⁴².

Kadı Ahmed'in, İslâm felsefesi yanında Aristo'dan söz etmesi, lehine kaydedilecek diğer bir noktadır⁴³.

Niğde'yi Selçuklu ülkeleri içinde "en nezih (enzeh) bir şehir olarak kabul eden Kadı Ahmed⁴⁴, Niğdeli din âlimleri (eimme) nin câhil olduklarını ileri sürmekten çekinmemektedir⁴⁵. Eserinin dağınıklığı, aşağıda belirtileceği gibi, düştüğü basit hatalar, kendisinin de kaliteli bir müellif olduğu hususunda insanı şüpheye düşürmektedir.

Değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız kitab, gördüğümüz gibi, tarihi konu aldığına göre, biz de önce onu bu bakımdan ele almak istiyoruz.

Eserde Ele Alınan Devletler ve Hânedanlar :

Kadı Ahmed, eserini kronoloji bakımından olduğu kadar, konu bakımından da herhangi bir esası dikkate alarak yazmamıştır. Eserde bir takım bölüm (kitap)lerden söz edilirse de,

⁴⁰ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 5b-6b.

⁴¹ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 120b.

⁴² Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 150b. Nitekim, o, Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında sultanlara isyan eden ümerâ'yı şiddetle tenkit etmekte ve nankörlükle suçlamaktadır (bk. 149b).

⁴³ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 69b.

⁴⁴ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 5a.

⁴⁵ Niğdeli Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 121b.

bir plân çerçevesi içinde yazıldığı da söylenemez. Meselâ, Kadı Ahmed'in, bir meseleyi açıklarken, birden bire başka bir konuya geçtiği sık sık görülür. Bunlara ait misâlleri aşağıda vermek fırsatını bulacağız.

Biz, Kadı Ahmed'in tarihinden bahsettiği devletleri kronolojik sıraya göre ele alacağız.

1 — İran Tarihi :

Kadı Ahmed, Horasan ikliminde hatiblerin minberlerde Sultan Mesud'un emriyle Selçuklular adına hutbe okumalarının başlangıç tarihi olarak 428 (1037)⁴⁶ yılını verdikten sonra, II. Fasil olarak, "İran, Kiyân, Sâsâniyân ve Eşkâniyân" başlığı altında hükümdarlarının adlarını teker teker sayar⁴⁷.

2 — İslâm Tarihi :

Kadı Ahmed, III. Fasil'da Hz. Muhammed'in hayatını yıl yıl verdikten sonra, kendi ifadesi ile, "Târîh-i Hulefâ" (Halifeler Tarihi) yi verir⁴⁸.

O, Abbâsiler'i, "Târîh-i Hulefâ"'nın dışında tutar. Bu hanedan mensuplarının herbiri hakkında eserinin ortalarında, bu arada Selçuklular'la mücadele edenleri de unutmuyarak, Hülagü tarafından ortadan kaldırılışına kadar, oldukça ayrıntılı sözkonusu eder⁴⁹.

Kadı Amed bundan sonra devletleri ve hanedanları ayrı ayrı pek ele almamakta, çok defa Selçuklular'la münasebette bulunan hükümdarların adlarını, zamanlarındaki belli-başlı olayları vermekle yetinmektedir. Meselâ, Eyyûbiler Devleti'nin kurucusu Salâhaddin hakkında, özellikle Haçlılar'la mücadelesi dolayısıyla, oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir⁵⁰.

3 — Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi :

Kadı Ahmed'in yazdığı kitapta en fazla yer Selçuklular'a verilmiştir. Biz önce Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na dâir verilen bilgiyi kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Kadı Ahmed, kuruluşundan başlayarak yıkılışına kadar Büyük Seluklu İmparatorluğu'nun başında bulunan sultanlar hakkında "Ahbâr-ı Mülûk-i Selçukî ve İbtidâ-i Devlet-i İslâm" başlığı altında toplu olarak bilgi verdiği gibi⁵¹, münasebette buldukları devletlerden bahsederken de bilgi vermektedir. Meselâ, O, Sultan Tuğrul Bey'den hem Selçuklulara dâir toplu bilgi verirken, hem de Halife Kaaim zamanı Abbasî Halifeliğinden söz ederken bilgi vermektedir⁵². Bu misâlleri çoğaltmak mümkündür.

Kadı Ahmed'in âdeta büyük bir zevkle anlattığı konu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşudur. Gerçekten, o, 431 (1040) yılında Gazne askerlerinin, öldürülme (katl) şerbetini tattıklarını, Sebük-Tekin Oğulları (Âli-i Sebük-Tekin) hanedanı saltanatının bu tarihte mühürlendiğini ve ülkelerinin "Selçuk-Oğulları (Âli-i Selçuk)na "mukarrer" olduğunu

⁴⁶ Halbuki, Nişâpûr'da Tuğrul Bey adına ilk hutbenin 1038 yılında okunduğu bilinmektedir.

⁴⁷ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 69b vdd.

⁴⁸ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 72a vdd.

⁴⁹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 130a-130a.

⁵⁰ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 125a, 126-127a, 153ab.

⁵¹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 141a-146. Müellif, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Küçük Tuğrul adını verdiği son Irak Selçuklu Sultanı'nın öldürülmesi ile son bulduğu görüşündedir.

⁵² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 131b, 141b.

ifade eder⁵³. Yine Kadı Ahmed, eserinin başka bir yerinde de, Gazne'li Mahmud'dan sonraki olayları "Selçuk-nâme" adlı eserinde çok ayrıntılı olarak ele aldığını, burada (Mesud'un, devleti) Selçuk-oğulları'na (nasıl) teslim ettiğini o (kitabından) özetleyeceğini bildiriyor⁵⁴. Abbâsî Halifesi Kaaim'in zamanından söz edilirken, bir münasebetle, Selçuklu Devleti'nin zuhuru ile Büveyh-oğulları Devleti'nin battığı ifade ediliyor⁵⁵.

Eserde her sultan zamanında geçen belli-başlı olaylara temas edilip geçilmektedir. Meselâ, Horasan'da Tuğrul Bey adına, "es-Sultanu'l-Mu'azzam, Melikü'l-Magrib ve'l-Maşrik, Rüknu'd-Din" unvanları ile hutbe okunduğu ifade edilmektedir⁵⁶. Bu arada Besâsirî olayından da söz edilmekte ve bu ilk Selçuklu Sultanı'nın 8 ramazan 455 (6 Eylül 1063) tarihinde (payitaht) Rey şehrinde öldüğü bildirilmektedir⁵⁷.

Kadı Ahmed, eserinde, Sultan Alp Arslan zamanı olaylarından, onun Haleb'i alışı ile⁵⁸, Bizans İmparatoru Romanos Diagenes (kaynakta Erminos) ile mücadelesini -oldukça ilgi çekici olarak- zikrediyor⁵⁹.

Melikşah zamanı üzerinde önemi ölçüsünde durulduğu görülüyor⁶⁰. Onun, kardeşi Tutuş'u Haleb'e göndermesi⁶¹ ve Haleb'i alışı özellikle söz konusu ediliyor⁶².

4 — Anadolu Selçukluları Tarihi :

Kadı, Ahmed, eserinde en geniş yeri Anadolu Selçukluları'na ayırmış olmasına rağmen, yine de verdiği bilgi özetin özeti olmaktan öte geçmemektedir⁶³. O, her Selçuklu hükümdarı hakkında -İbn Bîbî ve Aksarâyi v.b. nin eserlerinde, diğer Arapça ve Farsça yazılmış kaynaklarda çok daha ayrıntılı olarak söz konusu edilen-bilgiler vermektedir,

Kadı Ahmed, Anadolu Selçukluları Devleti'nin kurucularından I. Kılıç Arslan hakkında -ayrıca tartışacağımız- bilgiyi verdikten sonra⁶⁴, oğlu Mesud'u ele alıyor; O'nun "cihad ve gazâ" ile meşgul olarak, "Bilâd-ı Rûm" da büyük (muazzam) fetih(ler) yaptığını "mel'un Frenkler" adı ile zikrettiği Haçlılar'ı mübarek eliyle yenilgiye uğrattığını çarpıcı şekilde belirtiyor⁶⁵.

Kadı Ahmed, "Sultanu'r-Rûm ve's-Şam ve'l-Ermen ve'l-Efrec" şeklinde mübalağalı ve şatafatlı unvanlarla zikrettiği II. Kılıç Arslan'ın saltanat zamanını söz konusu ederken, bazı dikkate değer bilgiler verir. Meselâ, Dânişmend-oğlu'nun, damadı Musul Atabeği Nureddin (Mahmud)'in yardımı ile Kayseri ve Sivas'ı Kılıç Arslan'dan geri aldığını kaydeder; Bununla beraber, her halde Nureddin'in ölümünden sonra çok güçlenen Kılıç Arslan'ın Bizans

⁵³ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 131b.

⁵⁴ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 140b.

⁵⁵ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 131b. Bu konunun "Âl-i Selçuk" faslında ele alınacağından bahsediliyor.

⁵⁶ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 141b. Kardeşi Çağrı Bey adına "Melikü'l-Mülûk" uvanı ile hutbe okutulmuştur, aynı yer; Selçuklular adına hutbe okunduğu aynı eserin başka yerinde de ifade edilmektedir (bk. 69).

⁵⁷ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 142a.

⁵⁸ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 128b. O, Haleb'in fethini bayağı doğru anlatıyor.

⁵⁹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 143a.

⁶⁰ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 143a-b.

⁶¹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 143b.

⁶² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 128b.

⁶³ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 146b-151b. O, diğer konularda olduğu gibi, Anadolu Selçukluları tarihi konusunda da, yalnız bu verdiğimiz yerlerde değil, gerektiği yerde bilgi vermektedir. Biz, önemli bulduğumuz noktalarda misâller vereceğiz.

⁶⁴ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 146a-b.

⁶⁵ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 141a, 146b - 147a.

İmparatoru Manuel'i yenmesini zikreder ve "Rûm ve Yunan memleketlerinin tamamı Selçuk-oğulları'na mukarrer oldu" sonucuna varır⁶⁶. O'nun üzerinde önemle durduğu bir mesele de, II. Kılıç Arslan'ın, başında bulunduğu devleti 11 vasal devlet hâline getirmesidir. Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın ortaya koyduğu gibi, Kadı Ahmed'in verdiği bu bilgiden⁶⁷, diğer kaynaklarla karşılaştırılarak, faydalanılabilir.

Kadı Ahmed, II. Kılıç Arslan'ın en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, diğer kaynakların verdikleri bilgilere paralel olarak, babasının en sevgili oğlu olduğunu ve veliahdı bulunduğunu bildiriyor⁶⁸; fakat, sebebini açıklamıyor; bu arada en büyük oğlu (Sivas ve Aksaray Meliki) Kutbeddin (Melikşah) ı da 570 (1174-5) veliahd tayin ettiğini kaydediyor⁶⁹ ki, bildiğimize göre, öteki kaynaklar bunu teyid etmemektedirler⁷⁰.

Kadı Ahmed'e göre, II. Rükmeddin Süleyman Şah, 589 (1193-4) yılında, yaş büyüklüğü dolayısıyla (devletin) bölünmesine razı olmadı, kardeşlerinden muhalif olanları öldürerek, (onların ülkelerini) "muvafilek"larına verdi; sonra da I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i indirerek, Konya'da Selçuklu tahtına çıktı⁷¹.

Kadı Ahmed'in Selçuklu sultanları arasında, haklı olarak en çok övdüklerinden biri de I. Alâeddin Keykubad'dır. Galiba zehirlenerek öldüğünü imâ eden Kadı Ahmed, ona "şehid"lik rütbesi vermektedir. Onun (büyük) Selçuklu Sultanlarının son(uncusu) olduğunu ifade eden Kadı Ahmed, meziyetlerini şöyle sıralar :

- 1 — Dindar,
- 2 — Akıllı,
- 3 — Kâmil,
- 4 — İmâr edici (Âmir),
- 5 — Mâhir.

Şâm ve Diyarbekir "melikler" (mülûk)i onun fermanlarının itaat edicileri idi.

Kadı Ahmed'e göre, mehâret ve belâgat sahibi bir müellif (bile), onun vasıflarını belirtebilir. Kadı Ahmed, bu başlangıçtan sonra, onun fetihlerini, bu arada yine çok övdüğü Hârezm-Şah'ı Yassı-Çimen'de yenişini kısaca anlatır. Kadı Ahmed, bu savaşı, Sultan Alâeddin'in "ihtiyar"ı dışında olmuş acayip bir olay (kıssa) olarak vasıflandırır⁷².

Kadı Ahmed (haklı olarak), "bu iyi huylu (nîkû-siyret) Sultanın 634 (1137) yılında ölümü ile Anadolu halkı (ehl-i Rûm)nın huzur (âsâyîş) u son bulmuştur" diyor⁷³. Yine de, O, Anadolu Selçuklu Devleti Moğol İlhanlı Devleti'nin bir vassal (tâbi) i durumuna düşmesini görmemezlikten gelerek, bu Selçuklu Devleti'nin düşkün devrinin sultanlarını övgü ile

⁶⁶ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147a.

⁶⁷ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 146a, 147a.

⁶⁸ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147a.

⁶⁹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, aynı yer.

⁷⁰ Bu hususta meselâ bk. Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi. İstanbul, 1984. s. 227. Kutbeddin Melikşah *veliahd gösterilmemiş*, Konya'ya gelerek Selçuklu tahtını babasının elinden zorla almıştır.

⁷¹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147b.

⁷² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 148a-b.

⁷³ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 148b.

sözkonusu etmeyi sürdürür⁷⁴ ve şahsî müşahedelerine dayanarak, ibret alınacak birçok noktaları açıkça ortaya koyar. Kadı Ahmed'in Selçuklu Devleti'nin bu acıklı devrine dâir verdiği bilgiyi naklederek, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, zaten lüzumundan fazla uzun olan yazımızı daha fazla uzatmak istemiyoruz. Yalnız, Kadı Ahmed'in tarih anlayışına dâir verdiğimiz misâller gibi, Selçuklular hakkındaki görüşünü, verdiği bilginin doğru veya yanlış taraflarını, kısaca da olsa, belirtmeden yazımıza son vermek istemiyoruz.

Kadı Ahmed'in hizmetinde bulunduğu Selçuklu Devleti ve başındaki hânedan hakkındaki görüş ve düşüncelerine münasebet düştükçe yukarıda işaret etmiştik. Meselâ, eserini yazdığı sırada, en zayıf durumda bulunmalarına rağmen, Selçuklular'ın dünyayı kapladıklarını söyleyebiliyor⁷⁵. Nitekim, kendisinin ve ailesinin Selçuklu hanedanına bağlılığını vurgularken, dolaylı olarak, Selçuklu hanedanına karşı "fitne" çıkararak ümerâ'yı nankörlüğün de ötesinde, adeta "veledü'z-zina"lıkla itham ediyor⁷⁶.

Kadı Ahmed, bâzı meselelere başka hiçbir kaynaktan bulunmayan açıklık getirmektedir. Ona göre, Alp Arslan, "Romalıları" yenince, Ankara (Engûriye) ve Çankırı (Kengir) Kılıç Arslan'ın tasarrufuna geçti. O, buradan Konya'ya giderek, tahta oturdu. Akıbaşı saydığı ve "Yukarı Selçuklular" adını verdiği hükümdarların başında buldukları devlette zayıflık (kühûlet) baş gösterince, halkın tahammül gücü kalmadı. Yeryüzünün Halifesi (Halife-i rûy-i zemîn) Bağdad (Dârü'l-hilâfe) dan, Kılıç Arslan'a,

1 — Hil'at,

2 — Bayrak (alem),

3 — Kös (tabl),

4 — Saltanat menşûr'u göndererek, "Acem mülkü"nü teslim (alması) ümidi ile, adı geçen ülkelerin idaresini ona tevcih ve teşvik etti. Kılıç Arslan, oğlu Mesud'u Anadolu (Rûm)- da, payitaht Konya'da vekil (Kaaım-makaam) bırakarak Bağdad'a doğru, Halife'ye yardım için yola çıktı. Çavlı... ve Acem Sultanları'nın devlet erkânı Kılıç Arslan'ın gelişinden korkarak, onun ümerâ'sını hem "tehdit", hem teşvik (tergîb) ve tamahlandırma (tatmî') yolu ile aldattılar, ondan yüz çevirttiler; gadr etmeyi revâ görerek, Kılıç Arslan'ı Habur nehrine atıp, boğdular. O, Silvan (Meyyâfârikîn) da defnedilmiştir⁷⁷.

Kadı Ahmed'in eserinden hemen hemen aynen aktardığımız bu bilgi, birçok noktada yanlış olabilir. Ancak, Melikşah'ın ölümünden sonra, Selçuklu hanedanı mensupları arasında çıkan taht mücadelelerinden faydalanarak, Selçuklu Sultanları'na devrettiği dünyevi hâkimiyetini tekrar alabilmek için hazırlık yapan Abbâsi Halifesi'nin -amacına varmasını kolaylaştıracak- böyle bir girişimde bulunması pek mümkündür. Kaldı ki, dip dedeleri Arslan Yabgu dolayısıyla, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtının kendilerine âit olduğu fikrinden hiçbir zaman vazgeçmemiş olan Anadolu Selçuklu hükümdarları için Halife'nin bu tevcihi iyi bir fırsattı. Kadı Ahmed, göreceğimiz gibi, meselenin bu yönünü bilmemektedir.

Selçuklu devrinin her safhası için son derece müsbet fikirler ileri süren, hükümdarlarını her fırsattan faydalanarak öven Kadı Ahmed, pek çok yanlışlıklar da yapmaktadır. Yanıldığı noktalara dâir de birkaç misâl verelim :

⁷⁴ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 148b-149b; 150b-151a.

⁷⁵ Bk. Yukarı.

⁷⁶ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 149b, 150b. Ayrıca bk. yukarı.

⁷⁷ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 146b.

Kadı Ahmedin eserinde dikkati çeken en bâriz yanlışlık, Anadolu Selçuklu hükümdarlarını, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan sultanların sulbünden gelmiş göstermesidir.

Halbuki, Selçuklu tarihinden sözedен bütün kaynaklar, Anadolu Selçukluları hükümdarlarının, hanedanlara ve devletlere adını veren Selçuk'un oğlu Arslan (İsrâil) Yabfu'dan, Büyük Selçuklu Sultanlarının ise, öteki oğlu Mikâil'den geldiğinde müttefiktirler (bk. Selçuklu jenealojisi).

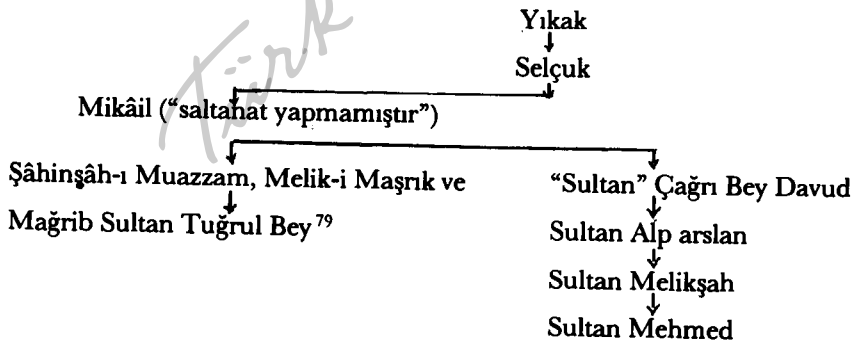
Selçuk'un yaşlanması ve büyük oğlu Mikâil'in de bir savaşta ölmesi üzerine, Selçuklu ailesinin başına Arslan Yabgu geçer. O zamanın devletler arası münasebetlerinde başarılı roller oynayan, ittifakı aranan ve âdeta bağımsızlığı resmen ilân edilmemiş bir devletin hükümdarı durumuna yükselen Arslan Yabgu'yu, Gazneliler devleti hükümdarı meşhur Mahmud hile ile yakalayarak hapsedince, Selçuklu ailesinin başına adı geçen Mikâil'in oğlu olan ve kendi yerine aile başkanı olmaları için dedeleri Selçuk tarafından itina ile yetiştirilmiş bulunan Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler getirilir⁷⁸. İşte bu olaydan sonra Mikâil'in çocukları ile Arslan Yabgu'nun çocukları arasında daha Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanından itibaren, açık veya gizli, rekabet sürüp gitmiştir.

Kadı Ahmed, Selçuklu ailesi içindeki bu değişiklikten, bunun sonucu olarak ailenin iki kolu arasındaki rekabetten habersiz olduğu gibi, Anadolu Selçukluları Devleti'nin başında bulunan hanedan ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan hanedanı birleştirmektedir ve bunu, türlü vesilelerle, birkaç defa tekrar etmektedir. Böylece yanlış bir soy kütüğü ortaya çıkmaktadır.

Biz, önce Kadı Ahmed'in adı geçen eserinde verilen bilgiyi, bir cedvel halinde göstereyim:

Kadı Ahmed, Anadolu Selçukluları'nın en tam soy kütüğünü, hanedanın en son erkek evlâdı olduğunu söylediği Alâedin Keykubad'ın ölümü münasebetiyle verir. O, soy kütüğünü, Arapça'ya uyarak aşağıdan yukarıya doğru zikreder. Biz, bunu, ters çevirerek, yukarıdan aşağıya yaptığımız zaman şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır :

Birinci Tablo

⁷⁸ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Prof. Dr. Mehmet Altay köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt. I. Kuruluş Devri, 3. baskı, Ankara, 1989 (TTK yayınlarından).

⁷⁹ Kadı Ahmed, unvan ve lâkablari ile birlikte zikrettiği Sultan Tuğrul Bey'in oğlu olmadığını, bütün sülâlenin kardeşi (Çağrı Bey)nin neslinden indiğini belirtmektedir (bk. ad. geç. eser, 151a).

Melik Süleyman-şah
 ↓
 Sultan Gıyasedin Mesud
 ↓
 Sultan İzzeddin Kılıç Arslan
 ↓
 Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev
 ↓
 Sultan Alâeddin Keykubad
 ↓
 Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev
 ↓
 Sultan İzzeddin Keykâvus
 ↓
 Sultan Gıyaseddin Mesud
 ↓
 Alâeddin Keykubad⁸⁰.

Kadı Ahmed, Irak Selçukluları'nın 160 yıl devam edip, "Küçük Tuğrul" (Tuğrul-ı Kûçük) zamanında yıkıldığını söz konusu ettikten sonra, birden bire Sultan II. Kılıç Arslan'ın o diyarda (Anadolu'da) tahta çıkışını ifade ederken, soy kütüğünü vermek gereğini duyar⁸¹.

İkinci Tablo

Davud
 ↓
 Mehmet Alp Arslan
 ↓
 Melikşah
 ↓
 Sultan Mehmed
 ↓
 I. Süleyman-Şah
 ↓
 Kılıç Arslan
 ↓
 Mesud
 ↓
 II. Kılıç Arslan

Kadı Ahmed, üçüncü soy kütüğünü, II. Rükneddin Süleyman-şah'ın ölümü (598/1202) üzerine yerine geçirilen 6 yaşındaki oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Selçuklu Ümerâ'sı tarafından tahttan indirilerek, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci defa tahta geçirilmesi (600/1204) münasebetiyle verir.

Üçüncü Tablo

Sultan Mehmed
 ↓
 I. Süleyman-Şah
 ↓
 Büyük Kılıç Arslan
 Mesud ↓
 II. Kılıç Arslan
 ↓
 Sultan I. Gıyaseddin Keyhusrev⁸².

⁸⁰ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 151a.

⁸¹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 146a.

⁸² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147b.

Kadı Ahmed'in verdiği üçüncü soy kütüğü burada bitmektedir. Bundan sonrasının birinci tablodaki gibi sürüp gideceği kendiliğinden anlaşılır.

Kadı Ahmed, son Irak Selçukluları hükümdarı Tuğrul'un, öldürülmesinden önce, I. Kılıç Arslan'ın Irak diyarından ve "acem mülk"ünden ayrılarak, "Rum"da fetih(ler) yapmak niyetiyle Urfa, Diyarbakır ve Fırat sâhiline geldiğini ve buralarda yaylayıp kışladığını kaydederken, onun kısa bir jenaolojisini vermek gereğini duyar⁸³.

Dördüncü Tablo

Sultan Mehmed
↓
Muizzeddin Ebi'l-Hâris Süleyman-Şah
↓
Büyük Kılıç Arslan

Görülüyor ki, bütün tablolar hemen hemen aynı olup, Büyük Selçuklu hanedanı ile Anadolu Selçuklu hanedanı Sultan Mehmed Tapar'da birleştirilmektedir.

Bu tablolar, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, jenaoloji bakımından da, kronoloji bakımından da yanlıştır.

Bundan başka, Kadı Ahmed daha birçok yanlışlıklar yapmaktadır. Biz birkaç misâl vermekle yetineceğiz:

O, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Antaka'yı fethettiğinden söz etmektedir⁸⁴. Akdeniz'e pencere açmak suretiyle, Anadolu Selçuklu Devleti'ni kara devleti olmaktan kurtaran I. Gıyâseddin Keyhusrev, Antakya'yı değil, Antalya'yı fethetmiştir. Sonra, fetih tarihi de yanlıştır. Fetih, 1204 yılında değil, 1207 yılında olmuştur⁸⁵.

Kadı Ahmed, Selçuklular'ın Abbâsî halifeleri ile münesebetlerini dile getirirken de hatalara düşmektedir. Meselâ, o, Halife Kaaim zamanında Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan Sultan Tuğrul Bey ile Alp Arslan'dan söz ederken, Selçuklular'ın bu halifeye gösterdikleri "bende"liği ve "mutâvaa"tı Sultan'lardan hiçbir sultan göstermemiştir diyebilmektedir⁸⁶. Halbuki, 70 yaşındaki Tuğrul Bey'in-şüphesiz devlet menfaatleri icabı-genç kızı ile evlenebilmek için- Halife Kaaim'e ne baskılar yaptığı bilinmektedir⁸⁷.

Dinî ve Fikrî Hayat

Prof. Dr. Osman Turan, yukarıda belirttiğimiz gibi, Paris Anonim yazması ehl-i sünnet mezheplerine aykırı (hétérodoxe) akımlar üzerinde durduğu için, Niğdeli Kadı Ahmed'in

⁸³ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, aynı yer. 3-4 (1977).

⁸⁴ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 147b.

⁸⁵ Bu hususta bir fikir edinmek ve fethin önemini anlamak için şimdi bk. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Türkler'in Anadolu'da ilk Denize Ulaşmaları ve Türk Dehasının Jeopolitikden Faydalanarak Medeniyet Kurmada Gösterdiği Üstünlük, Milli Kültür, I/4 (1977) s. 13-16.

Bilindiği gibi, Birinci Haçlı Seferleri sonucunda devlet merkezi İznik ile birlikte bütün Adalar denizi sâhillerini kaybederek, Konya'ya çekilmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti, aş-yuk. 110 yıl bir kara devleti olarak kalmıştı. I. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından 1207 yılında Antalya'nın fethedilmesi ile Akdeniz'e ilk pencere açılmıştı.

⁸⁶ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 131b.

⁸⁷ Bu hususta bir fikir edinmek için bk. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul, 1976.

adı geçen eserindeki paralel akımları ele aldı. Biz, artık, ehl-i sünnet mezhebine aykırı akımlar üzerinde değil, sünni akımları ve bu akımları temsil eden din adamları üzerinde kısaca durmakla yetineceğiz.

Kadı Ahmed'in eserinde geçen sünni Sufiler'in başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Ebû Sa'îd Ebi'l-Hayr

Kadı Ahmed Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu sırasında Horasan 'da yaşamış olan ve Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu destekleyen bu Sufi'den "Doğu'nun ve Batı'nın ittifakı ile Sultanu'l-Meşâyih (seçilen) Ebû Sa'îd Ebi'l-Hayır" diye söz ediyor⁸⁸.

Selçuklu devrinin meşhur âlim ve mutasavvıfı Gazâlî'nin adı Kadı Ahmed'in eserinde birkaç defa geçer⁸⁹. Kadı Ahmed, Gazâlî'nin ölümü münasebetiyle ondan saygılı bir dille söz eder: "Huccetü'l-İslâm İmami'd-Dünyâ Ebû Hâmid Gazâlî."

Asıl ilgi çekici nokta, Horasan'da ölen Gazâlî'nin neslinin Anadolu'da devam etmesidir. Kadı Ahmed, Kadı'ları sayarken, Kayseri'de Gazâlî soyundan kadı'ların da vazife gördüklerini kaydeder⁹⁰.

Alâeddin Keykubad ile Hârezmşah Celâleddin arasında 628 (1230) yılında geçen Yassı-Çimen Meydan Muharebesi'nden bahseden Kadı Ahmed, hemen bunun arkasından, bir yıl önce öldüğünü söylediği meşhur Sûfi Muhiddin Arabî'yi son derece bir övgü ile ele alır⁹¹.

Kadı Ahmed, bir yıl ara ile ölümleri münasebetiyle, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Sadreddin Konevî'yi birlikte söz konusu eder. Kadı Ahmed, birincisinden "Mevlânâ Sultân-u'l-Muhakkikiin Celâlü'l-Mille ve'd-Dîn Mehmed el-Belhî" şeklinde kısaca söz edip geçtiği halde, ikincisi için "Kutbu'l-Evliyâ ve'r-Râsihiin, Şeyhu'-İslâm, Sadrü'l-Mille ve'd-Dîn" unvanı ve lâkabalarını kullanmaktadır. Kadı Ahmed'e göre, Mevlânâ 672 (1273-4) yılında, Sadreddin Konevî ise, 673 (1274-5) yılında Konya'da "Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardır". Kadı Ahmed, Sadreddin Konevî'nin 68 yaşında göçtüğünü söylediği halde, Mevlânâ'nın kaç yaşında öldüğünü bildirmemektedir. Kadı Ahmed, bundan sonra bu iki büyük adam hakkında kendisinden hiç de beklenmeyen şu çok ilgi çekici açıklamada bulunmaktadır :

"Bu din ve devlet muhâfızlar(haafızaan)ının, mülk ve devlet a'yânının gidiş(ler)iyle, Rûm'da yıkılma (harâbî) baş gösterdi. Bu andan itibaren, kıyâmet gününe kadar düşüş(inhitat)tedir ve bu mesele kesin "nas"tır. Onlar (Mevlânâ ve Sadreddin Konevî), tezkire(ler)de ve Tabakaat-i Meşâyih'de zikredilmişlerdir"⁹².

⁸⁸ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 117b. Ebû Sa'îd Ebi'l-Hayr hakkında bilgi edinmek için Prof. F. Meier'in şu mükemmel eserine bakınız: *Soufisme et Declin Culturel*, Paris, 1957.

⁸⁹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 94a, 132b, 133a. Gazâlî hakkında Batıda son zamanlarda pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayımların adlarını vermek bile imkânsızdır. Fikir edinmek için şimdi bk. Kasım Kufrevî, İ.A. Gazâlî maddesi.

⁹⁰ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 95b.

⁹¹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 148b. Kadı Ahmed'in eserinde zikrettiği ad, unvan ve lâkabları, hâşiyede olsun, naklediyoruz: "şeyh-i Azam, Kutb-ı Âlem, Halife-i Rebbânî, imâm-ı Samdânî, Muhakki Haafıkîn, Musannif-ı Maşrikîn Nâdire-i Acâib, Kutbu'l-Aktâb, Huccetü'ülî'l-Elbâb, Halifetü Rabbi'l-Erbâb, Sâhib-i Fütûhat, Şârih-i Kudsiyyât,.... Muhyü'l-Mille ve'd-Din Ebû Abdî'llâh Muhammed b. 'Alli el-Arâbî el-Magribî, el-Hâtimî et-Tâyî, el-Endülüsî.

⁹² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 150b. Ayrıca bk. 119a. Mevlâna hakkında sağlam bilgi edinmek için bk. Prof. H. Ritter, İ.A. Mevlâna maddesi. Her yıl törenler yapılmasına rağmen, Mevlâna Celâleddin Rûmî ve eserleri hakkında, Prof. H. Ritter'i ve Abdülbaki Gölpınarlı'yı aşan bir araştırma yapılamamıştır denebilir.

Büyük fikir ve ilim adamlarının devlet hayatında oynadıkları rol bundan daha iyi ortaya konamaz. Bu keyfiyet, bugün bile, bu kadar net olarak takdir edilmemektedir.

Selçuklu üniversitelerine dâir yazdığımız —aşağıda söz konusu edeceğimiz— yazımızda, devletin bu üniversiteleri kurmaktan bir amacının devletin takip ettiği sünnilik siyasetini güçlendirmek olduğunu belirtmiştik.

Prof. Dr. Osman Turan'ın Anadolu dinî hayatına dâir adı geçen yazısından anladığımız göre, bu siyasete rağmen, Anadolu'da ehl-i sünnet mezhebine aykırı cereyanların oldukça gelişmiş oldukları anlaşılıyor. Prof. Dr. Osman Turan, gördüğümüz gibi, bu hususta Kadı Ahmed'in eserinden bol misâller vermiştir.

Kadı Ahmed'in bu cereyanlardan yakındağını, ortadan kaldırılmaları için devletin harekete geçmesini arzu ettiğini görmüştük.

O, son derece övgü ile bahsettiği Emir Mecdeddin Hasan-ı Sivasî adlı bir Selçuklu devlet adamının adaleti ve fakirlere yardımı yanında, zındıklık (ile ilgili) ciltleri (mücellledât) ve Felsefe kitaplarını yaktığını, buna karşılık, sünni mezhepleri himaye ettiğini, "ulemâ'yı ta'zim" ve Fukahâ'ya bol bol ihsan (tevfir) da bulunduğunu" önemle belirtmektedir⁹³.

Kadı Ahmed'in ilgi çekici açıklamalarından biri de, XI. asırdan itibaren İslâm toplumunda çok büyük rol oynayan kültür müesseseleri ile, yani Selçuklu "üniversite"leri ile ilgilidir. "Medrese" adı ile meşhur olan Selçuklu Üniversiteleri'ne XIV. asrın ilk yarısında Anadolu'da yaşayan bir yazarın ne gözle baktığını gösteren bu bilgiyi, herhangi bir şekilde yorum yapmadan, hemen hemen aynen aktarıyoruz.

"Yıl : 470 (1077). Bağdad'da Nizâmü'l-Mülk Medresesi'nin inşası. O, yeryüzünde adı geçen mahalde kurulan (meydana çıkan) medreselerin ilkidir. Ondan önce (hiç) kimse Medrese adını, nedir? ne şeydir? bilmiyordu. Öyle ki, biz, Niğde'de Medrese adını "mecâzen" işitiyoruz ve onu "anka" (kuşu) ve "kimya", "mürüvvet" ve "vefâ" gibi gerçekten var saymıyoruz. Ancak (onu) "hâkim-i vakt"ın bu mübarek günlerinde görüyoruz⁹⁴.

Hadis ve Tefsir

Yazımızı bitirmeden önce, Kadı Ahmed'in eserinden hadis ve tefsirle ilgili bir misâl vermek istiyoruz:

Kadı Ahmed, bâzen yadırganacak hadis yorumları yapmaktadır : Ona göre, Hz. Peygamber'in bir sözüne dayanarak, bir kimseye ezelden, meselâ, 40 yıllık ömür takdir edilmişse, o kimse hac ve cihad farzlarını yerine getirdiği zaman, ömrü 20 yıl artarak 60'a yükselir. Aynı kimse, hayır yaptığı zaman ise, ömrü yetmiş çıkar. Buna karşılık, bu farzları yerine getirmeyenin ömründen 20 yıl eksilir⁹⁵.

⁹³ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 271b. Kadı Ahmed'in saydığı unvanları aynen alıyoruz : "mevlânâ, Sultânü'l-Hukemâi't-İlâyyîn, Huccetü ehli't-Tevhîd bi'l-yakiin, Nâsihu'l-Mülûk ve's-Selâtin, Saahibu'l-Hayrat ve'l-Berekât, Mazharu'l-Eyâdi ve'l-Mîrâs, Mecdu'l-Hakk ve'l-Mille ve'd-Dîn, Mevlânâ Emîr Hasan-ı Sivâsî.

⁹⁴ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 152b. Selçuklu Üniversitelerine dâir ayrıntılı bilgi almak için şimdi bk. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Kültür Müesseseleri: I. Üniversiteler, Alp Arslan ve Zamanı, Cilt. II. 2. baskı, Ankara, 1983, s. 363-413. Gerekli bibliyografya orada verilmiştir.

⁹⁵ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 271a. Eser, kötü bir Farsça ile kaleme alındığı için metni anlamak bazen güçleşiyor.

Kadı Ahmed, yorumunu yaptığı hadis'teki görüşü destekleyen bir de âyet nakletmekte ve uzun uzun yorumlamaktadır⁹⁶.

Tabîî Âfetler ve Kıtılıklar

Son olarak, konu çeşidine örnek olmak üzere, tabîî âfetlere ve kıtıllara dâir Kadı Ahmed'in eserinde verilen bilgiyi de naklediyoruz :

Kadı Ahmed'e göre, 548 (1153-4) yılında Hamâ ve Şeyzer'de deprem olmuş, (surların) burçları yıkılmıştır⁹⁷.

Kadı Ahmed, Gazneli Mahmud'un saltanat zamanından söz ettiği sırada, birden 387 (997) yılında Nişâpûr'da ve Horasan'ın diğer beldelerinde kıtlık olduğunu, halkın (açlıktan) birbirinin etini yediğini kaydetmektedir⁹⁸.

Kadı Ahmed'in Anadolu'da vuku bulduğunu söylediği çekirge âfetine ve bunun neticesi olarak meydana gelen kıtlığa dâir verdiği bilgi, çok daha ilgi çekicidir. Ona göre, "Memâlik-i Rûm'da 699 (1299-1300) yılından, kitabını kaleme aldığı 733 (1332-33) yılına kadar defalarca çekirge âfeti ve kıtlık olmuştur. Kadı Ahmed bunları gözleri ile gördüğünü ifade etmektedir. Kadı Ahmed'e göre, (bu âfetler) (daha) önceki zaman(lar)da olsaydı, müellifler, tezkereden fazla, cilt cilt (kitap) yazmak isterlerdi. Kadı Ahmed, her halde kalabalık olduğu için "hânedan" kelimesi ile ifade ettiği ailesinin, bu kıtlık(lar)da, nâib'ler(nüvvâb)ın satın almış oldukları "taam"ı yedirmek suretiyle tok kaldıklarını ilâve etmektedir⁹⁹.

SONUÇ

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Niğdeli Kadı Ahmed'in yazdığı el-Veledü'ş-Şefik adlı eseri, 1987 yılı tatil aylarında İstanbul'a incelemeye tâbi tutmuştu. O, aldığı notlara dayanarak, adı geçen yazma eserin en uzun değerlendirmesini yaptığı bu yazıyı, 1989 yılı yazında Bodrum'da, hem dinlendi, hem yazdı; esere dâir notlarının hepsini kullansaydı, bu yazı en az iki misli olurdu. Kadı Ahmed'in eserinin Selçuklu devri dinî-içtimâî tarihi bakımından önemi meydana çıkmış olduğu için, yazıyı zâten daha fazla uzatmaya gerek kalmamıştır. Şu halde, yukarıda da belirtildiği gibi, gerek daha önce yapılan değerlendirmeler, gerek Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in Kadı Ahmed'in eserinden aldığı notlara dayanarak yaptığı açıklamalar, aynı eserin -mümkün olan en kısa zamanda- tıpkı basımının olsun, yayınlanmasını şart koşmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, araştırmacıların bu kaynak eserinden faydalanmalarını daha da kolaylaştırmak için, buna -çok dikkatli hazırlanmış, modern tarih metodolojisine uygun- tahlili bir indeks eklemeyi kaçınılmaz bir ilmî usul meselesi saymaktadır. Adı geçen profesör son derece meşgul olmasına rağmen, bunu da yapmaya çalışacak veya yapacak olanlara bütün gücüyle yardım edecektir.

⁹⁶ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, aynı yer. Kadı Ahmed, bu âyeti, "Seyyidü'l-Eimme" lâkabı ile zikrettiği Zeyneddin Halid Begdizî (?) nin Mısır'dan getirdiği "Tefsîr-i Semrânî" adlı kitabından aldığını bildirmektedir. Anlayabildiğime göre, 28 Ramazan 730 (14 Temmuz 1330) tarihinde Emîr-i a'zam Mahmud, Selçuklu askerleri (asâkir-i Mansuur) ile birlikte Ereğli'den gelerek Niğde meydanına indiği zaman, konuşma sırasında, Kadı Ahmed, "bu nâdir" hadis ve âyeti şerh ederek tekrar etmiş, çok övdüğü Mevededdin Emîr Hasan-ı Sivâsî pek memnun olmuştu.

⁹⁷ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 153a.

⁹⁸ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 140b

⁹⁹ Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 154a.

Şimdi Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in yazdığı bu yazıdan çıkan başlıca sonuçları madde madde sıralayalım :

1 — Hocam Prof. Dr. Mehmed Köprülü'nün çok doğru olarak teşhis ettiği gibi, Kadı Ahmed'in bu eseri, o zamana göre, akla gelen her konudan söz eden bir ansiklopedidir. Nitekim eserin belirli bir plânı yoktur. Bir konuyu anlatırken onunla hiç ilgisi olmayan başka bir konuya geçivermektedir.

2 — Bununla beraber eser, gördüğümüz gibi, ağırlık noktasını teşkil eden tarih ilmine ve Selçuklu devri Türk tarihine dâir, bâzı ilgi çekici yeni bilgiler vermektedir. Kadı Ahmed'in yaşadığı zamanda, daha önce geçen olayların nasıl değerlendirildiğini veya zamanında geçmiş olaylara ne gözle bakıldığını görmekteyiz. Kadı Ahmed'in hizmetinde çalıştığı Selçuklu Devleti'ne ve hanedenına karşı beslediği sarsılmaz sevgi ve saygı okuyucuda takdir ve hattâ hayranlık uyandıracak mâhiyettedir.

3 — Eserde ikinci ağırlık, dinî meselelere verilmiştir: Moğol tahakkümü yüzünden bozulan siyasî ve içtimâî nizam dolayısıyla, özellikle Kadı Ahmed'in yaşadığı XIV. asrın ilk yarısında ehl-i sünnet mezheplerine aykırı cereyanların sünni mezhepler aleyhine olarak geliştikleri müşâhede edilmektedir. Kadı Ahmed, bu cereyanlara dâir ibret verici bilgiler vermektedir.

4 — Kadı Ahmed'in yaptığı açıklamalardan anlaşılıyor ki, İslâmiyet, XIV. asrın ilk yarısında bile, Selçuklu devri toplumunda satıhtadır. Rahmetli hocam Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü'nün yıllarca önce yaptığı araştırmalarda ortaya koyduğu gibi, bu ince satıhın altında Türk millî dini Şamanizm'in izlerini apaçık görmek mümkündür¹⁰⁰. Zaten Kadı Ahmed de kendi yaşadığı zamanda İslâm dini ile uğraşan ilim adamları(ümâ) nı câhillikle itham etmektedir. kendisinin de tam bir âlim olmadığı eserinden anlaşılıyor. Arapça bildiklerini söyleyen Türk din ve ilim adamlarının bu dili iyi bilmediklerine çağdaşı ünlü gezgin-ci İbn Batuta da şahidlik etmektedir¹⁰¹. Meselâ, ağaç kültü gibi eski Orta Asya din anlayışının ehl-i sünnet mezheplerine aykırı cereyan mensuplarınca nasıl yaşatıldığını yukarıda gördük.

5 — Kadı Ahmed'in yaşadığı zamanda devlet teşkilâtında görev alan kalem ve kılıç ehlinin hemen hemen hepsinin Türk soyundan oldukları adlarından veya doğdukları şehirlere nisbet edilmelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Görülüyor ki, Anadolu'da Türkleşme hareketine paralel olarak, devletin askerî ve sivil teşkilât kadrolarında yabancı soydan devlet adamlarının yerini Türk soyundan kimseler almaktadır. Meselâ, daha önce İsfahan'lı (İsfahânî), Yezd'li (Yezdî) olan devlet adamları yerlerini, Kadı Ahmed zamanında Sivas'lı (Sivâsî) ya, veya doğrudan Karakuş Türk adı taşıyan devlet adamlarına bırakmışlardır¹⁰².

Bizce Kadı Ahmed'in eserinden çıkarılabilecek en önemli sonuç budur.

¹⁰⁰ Meselâ bk. M. Fuad köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul, 1929.

¹⁰¹ İbn Batuta Seyehatnamesinden Seçmeler, Hazıl İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971; s. 48.

¹⁰² Kadı Ahmed, ad. geç. eser, 271b., Emîr Hasan-i Sivâsî, 129a. O Emîr Şemsed Dinüddâr Başa-i Nigidi, 127a: Şerefeddin Karakuş.

Bu misâlleri çoğaltmak mümkündür.